

**АЛГОРИТМ ДОСЛІДЖЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО ДІАЛЕКТНОГО НАГОЛОШУВАННЯ**

doi: 10.12958/2227-2631-2021-2-44-28-37

Галина Кобиринка,

*доктор філологічних наук, старший науковий співробітник
відділу діалектології Інституту української мови НАН України
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-6615-4924>*

Діалектна мова як одна з основних форм національної мови, що акумулює та відображає мовно-духовний код народу, його етнічну самобутність, перебуває в центрі уваги мовознавців. Сьогодні діалекти сприймають й оцінюють як феномен природного функціонування мови, джерело збагачення літературної мови, пізнання етнопсихології мовця, вивчення історичних мовних процесів.

Одним із засобів ідентифікації людини в інформаційному просторі є наголос, який представлений як окремий розділ у давніх українських граматиках XVI ст., зокрема: зокрема: «Грамматика доброглаголиваго еллино-словенскаго языка», яку написали учні Львівської братської школи під керівництвом митрополита Арсенія (1591), «Грамматика словенска» Л. Зизанія (1596), «Грамматіки славенскиа правильное Сунтагма» М. Г. Смотрицького (1619), «Грамматика слов'яно-руська» М. Лучкая (1830).

Окремі аспекти діалектного наголошування спорадично привертати увагу мовознавців у фонетичному та морфологічному аспектах. Їхні праці, у яких із різною повнотою розглянуто особливості говіркового мовлення в цілому й наголошування зокрема, слугують надійним джерелом у подальших дослідженнях.

До сьогодні створено велику, якісно нову емпіричну базу української діалектології, яка є підґрунтям для формулювання і розв'язання складних лінгвістичних питань, зокрема створення кадастру діалектних явищ і їх наукової інтерпретації; здійснення зіставного та історико-типологічного аналізу діалектних явищ у національному та загальнослов'янському контекстах.

У студії подано алгоритм дослідження діалектного наголошування; поетапно окреслено аналіз рухомості / нерухомості наголосу іменників, прикметників, займенників, числівників в українському говірковому мовленні.

Аналіз діалектного матеріалу, поданого в різноаспектних джерелах, дав змогу виокремити іменники, прикметники, займенники, числівники, які за ознакою наголошування диференціюють й інтегрують український діалектний континуум у словозміні, словотворенні.

З'ясовано, що спільною акцентуаційною ознакою в українському діалектному просторі є наявність акцентних типів; диференційність

полягає в репертуарній віднесеності, наповненості акцентного типу. Інтеграційно-диференційними рисами в українському діалектному просторі у словозмінній парадигмі іменників є наголошування окремих іменників, їхніх форм.

Запропонована схема аналізу діалектного наголошування допоможе дослідникові систематизувати, класифікувати зібраний матеріал. Зауважено, що в студії неможливо подати повний перелік слів, які за ознакою наголошування диференціюють український діалектний простір, цей список є відкритим. Висловлено сподівання, що в подальшому він буде поповнений лексемами різних граматичних класів. Адже одним із актуальних завдань українських діалектологів – створити кадастр таких слів та явищ, які диференціюють український діалектний континуум.

Ключові слова: наголос, діалектне наголошування, акцентний тип, словозмінна парадигма, діалектний простір, говірка.

Dialect language as one of the main forms of the national language, which accumulates and reflects the linguistic and spiritual code of the people, its ethnic identity, is in the center of attention of linguists. Today dialects are perceived and evaluated as a phenomenon of natural functioning of language, a source of enrichment of literary language, knowledge of the ethnopsychology of the speaker, the study of historical language processes.

One of the means of identifying a person in the information space is the emphasis, which is presented as a separate section in the ancient Ukrainian grammars of the XVI century.

Some aspects of dialectal stress have sporadically attracted the attention of linguists in phonetic and morphological aspects. Their works, in which the peculiarities of speech in general and emphasis in particular are considered with varying completeness, serve as a reliable source in further research.

A large, qualitatively new empirical base of Ukrainian dialectology has been created to date, which is the basis for the formulation and solution of complex linguistic issues, including the creation of a cadastre of dialectal phenomena and their scientific interpretation; implementation of comparative and historical-typological analysis of dialectal phenomena in national and Slavic contexts.

The algorithm of research of dialectal stress is presented in the studio; stepwise analysis of mobility / immobility of accents of nouns, adjectives, pronouns, numerals in Ukrainian religious speech has been illustrated.

The analysis of the dialect material presented in various sources made it possible to single out nouns, adjectives, pronouns, numerals, which differentiate and integrate the Ukrainian dialect continuum in word change, word formation.

It was found that the common accentuation feature in the Ukrainian dialect space is the presence of each of these accent types; differentiation lies in the repertoire and in the fullness of the accent type. Integration-differential

features in the Ukrainian dialect space in the word-changing paradigm of nouns are the emphasis of individual nouns, their forms.

The proposed scheme of analysis of dialectal stress will help the researcher to systematize, classify the collected material. In the article it is impossible to give a complete list of words that differentiate the Ukrainian dialect space on the basis of emphasis. The given list of words is open. It is hoped that in the future it will be supplemented with tokens of different grammatical classes, as one of the urgent tasks of Ukrainian dialectologists is to create a cadastre of such words and phenomena that differentiate the Ukrainian dialect continuum.

Key words: stress, dialectal stress, accent type, word-changing paradigm, dialectal space, dialect.

Вступ. Наголос як складний поліфункціональний мовний феномен є важливим чинником у визначенні самобутності української мови, структурування українського діалектного континууму, його диференціації / інтегрування, активної взаємодії двох основних форм існування національної мови – діалектів і літературного стандарту.

Діалектний наголос – це складна системна організація з набором релевантних ознак, які формуються впродовж століть; як одиниця мови – це багатогранне явище, що перебуває у взаємозв'язку з іншими мовними рівнями. Наголос є одним із засобів структурної організації слова та мовно-територіального утворення. Саме тому його вивчення передбачає аналіз інтеграційних і диференційних ознак у мовному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська діалектологія сьогодні має значні теоретико-практичні здобутки у вивченні мовних явищ, процесів, взаємозв'язків зі слов'янськими і неслов'янськими діалектами, про що свідчать численні дескриптивні, лінгвогеографічні, лексикографічні, текстологічні праці Ф. Жилка, С. Бевзенка, Й. Дзендзелівського, К. Германа, П. Гриценка, І. Сабадоша, А. Поповського, Г. Мартинової, К. Глуховцевої, В. Ужченка, Н. Руснак, М. Лесюка, Г. Аркушина, Л. Фроляк, В. Мойсієнка, А. Колесникова, Н. Хобзей, Т. Ястремської, Б. Коваленка, Н. Коваленко, В. Леснової та ін. мовознавців.

Мета статті – привернути увагу мовознавців до вивчення української діалектної системи; поетапно окреслити етапи дослідження діалектного наголошування. Відповідно до мети окреслено такі завдання: визначити алгоритм дослідження наголошування іменників, прикметників, числівників, займенників в українських говірках.

Методи дослідження. У статті використано загальнонаукові методи аналізу й порівняння; як основний застосовано описовий метод лінгвістичного дослідження матеріалу, представленого в різноаспектних діалектних студіях.

Виклад основного змісту. Методологічною основою сучасних діалектологічних досліджень слугує теза П. Гриценка про те, «що з усієї складної структури діалектної мови необхідно досліджувати, для чого і за допомогою яких дослідницьких прийомів і процедур студіювати цей феномен» (Гриценко, 2014, с. 145).

Що досліджувати зі структури української діалектної мови?

В українській діалектології, попри вагомість попередніх досліджень І. Свенціцького, Б. Кобилянського, С. Рабій, П. Чучки, А. Очеретного, І. Омеляненка, Я. Пури, Г. Клепікової, З. Штібера, К. Дейни, Я. Рігера, W. Łukasik-Szulowska, E. Wolnicz-Pawłowska, В. Латти, Д. Гринчишина, П. Ткачука, Н. Марчук, О. Ковач, К. Іваночка, В. Кирилича, Г. Кобиринки, Д. Марєєва, М. Гнатюк та ін., актуальним залишається вивчення акцентної системи, поведінки наголосу щодо визначення тенденцій, чинників рухомості / нерухомості наголосу в говірковому мовленні.

Навіщо досліджувати діалектну акцентну систему?

Відомості про акцентну систему допоможуть пізнати структуру говірки, говору, наріччя, репрезентувати діалект як цілість; вивчити диференційні та інтеграційні риси українського діалектного континууму. Оскільки мова – це система, у якій усі структурні рівні взаємопов'язані, тому знання про діалектне наголошування поглибить розуміння також фонетики, морфології, лексикології, стилістики.

За допомогою яких дослідницьких прийомів і процедур студіювати українську акцентну систему?

Діалектний наголос можна вивчати у фонетичному та морфологічному аспектах. Моделі, принципи вивчення й опису діалектної акцентної системи певною мірою корелюють із принципами, методами дослідження акцентної системи літературного стандарту, водночас мають свою специфіку, яка полягає передусім в обізнаності, орієнтації науковця в просторі та часі; необхідності брати до уваги не тільки кодифіковану норму, а й ареал аналізованої діалектної системи, історію його формування, вікову характеристику мовців.

Які джерела можна використати для дослідження українського діалектного наголошування?

Свого часу Л. Булаховський стосовно емпіричної бази діалектної акцентології зазначав про недостатність джерел для вивчення української діалектної системи: «Ми не мали змоги спертися на точно локалізовані факти, бо така локалізація становить ще не розв'язане завдання української та багатьох інших слов'янських діалектологій... Це справа, здається, близького майбутнього» (Булаховський, 1977, т. II, с. 403).

Уважаємо, що сьогодні є чимало надійних діалектних – дескриптивних, текстграфічних, лексикографічних, лінгвогеографічних праць, а також фольклорних, історичних джерел, які ілюструють діалектне наголошування; сформовано український діалектний фонофонд. Кожне джерело по-своєму відтворює говірку, її мовленнєвий

образ. Усе це свідчить про те, що створено емпіричну базу для вивчення української діалектної акцентної системи¹. Опрацювання зазначених джерел уможлиблює різноаспектно проаналізувати українську діалектну акцентну систему в синхронії та діахронії, простежити процеси становлення акцентних явищ, формування тенденцій і закономірностей наголошування в українській мові.

Окрім наявних діалектних джерел, сучасний науковець, безперечно, в основу свого аналізу бере власні, самостійно зібрані експедиційні матеріали. Сьогодні в записуванні діалектних матеріалів науковці надають перевагу текстам, визнають текст *моделлю* досліджуваної говірки, а не програмам-питальникам, оскільки останні ґрунтуються на вже відомих важливіших мовних фактах, не завжди зорієнтовані на нові мовні явища чи риси. Водночас уважаємо, що не варто відмовлятися і від збирання діалектного матеріалу за програмою-питальником, яка слугує матрицею, еталоном у виборі необхідної лексеми чи граматичної форми для фіксування й подальшого аналізу. Зауважимо, що в укладанні акцентологічної програми для українського діалектного континууму необхідно відштовхуватися від особливостей структури національної мови загалом та окремої діалектної системи зокрема.

Перед дослідником-початківцем акцентної діалектної системи можуть постати питання: «*На які риси звернути увагу?*», «*Як класифікувати зібраний матеріал?*»

У статті зосереджуємо увагу на дослідженні українського діалектного наголошування іменників, прикметників, займенників, числівників на морфологічному рівні. Морфологічний поділ слова є однією з вагомих мотивацій, яка визначає реалізацію наголосу, зокрема, на якому компоненті (основі чи закінченні) стоїть наголос. Відповідно до цієї інформації встановлюють префіксальний, кореневий, суфіксальний і флексійний наголос. За здатністю переміщення наголосу в словозмінній парадигмі на основу і на флексію розрізняють наголос нерухомий і рухомий. На думку Є. Куриловича, у мовах із вільним і рухомим наголосом наголос стоїть не на окремому складі слова, а передусім на окремій морфемі в межах слова (Курилович, 1962, с. 76 – 77). Водночас у дослідженні наголосу сучасної української мови, як слушно зауважує В. Винницький, не можна обмежитися одним рівнем, оскільки «морфологічний аналіз не забезпечує повного опису й пояснення наголосу, а фонологічний аналіз принципово неможливий без морфологічного. Ось чому наголос української мови визначається двома системами відношень: морфологічних і фонологічних» (Винницький, 2002, с. 29).

---

¹ Евристичний потенціал діалектних текстів, лінгвогеографічних, лексикографічних праць докладно проаналізовано в (Кобирипка, 2020).

Частини мови мають свої риси в граматичній структурі; це передбачає застосування різних прийомів дослідження наголошування до кожної з них.

Для іменників – це визначення акцентних типів, тенденцій у словозмінній парадигмі та у словотворенні, бо саме так оприявнюється рухомість / нерухомість наголосу цього граматичного класу. Дослідники акцентної системи зауважують, що вивчення тенденцій наголошування в словозмінній парадигмі та у словотворенні треба проводити окремо, оскільки на рухомість наголосу може впливати морфемна будова слова.

У визначенні акцентних типів рухомого / нерухомого наголосу у словозмінній парадигмі іменників релевантною ознакою є опозиція: наголос на корені / наголос на флексії: нерухомий наголос – наголос, який стоїть на тому самому сегменті в усіх відмінкових формах; рухомий наголос – наголос, який у відмінкових формах стоїть на різних сегментах слова.

Нерухомий наголос іменників може бути представлений такими акцентними типами: для непохідних – кореневий та флективний; для похідних – кореневий, префіксальний, суфіксальний, флективний.

Рухомий наголос іменників у словозмінній парадигмі:

1. Рухомий наголос у відмінкових формах однини і множини в межах основи слова.

2. Рухомий наголос у межах числових парадигм:

а) у відмінкових формах однини наголос на основі, а у відмінкових формах множини – на флексії;

б) у відмінкових формах однини наголос на флексії, а у відмінкових формах множини – на основі.

3. Рухомий наголос у відмінкових формах однини і нерухомий – у відмінкових формах множини.

4. Рухомий наголос у відмінкових формах множини і нерухомий – у відмінкових формах однини.

5. Рухомий наголос у відмінкових формах однини і множини.

Зазначену схему акцентних типів із визначенням акцентних підтипів діалектологи апробували на матеріалі однієї перехідної гуцульсько-покутської говірки села Саджава Івано-Франківської області – Г. Клепікова (Клепікова, 1964); непохідних іменників чотирьох бойківських говірок Львівської області (села Бітля Турківського району, села Сихів Стрийського району, сіл Опаки та Кульчиці Дрогобицького району) – Г. Кобирилка (Кобирилка, 2002).

З'ясовано, що спільною акцентуаційною ознакою в українському діалектному просторі є наявність кожного із зазначених акцентних типів; диференційність полягає в репертуарній віднесеності, наповненості акцентного типу.

Як свідчать наші попередні дослідження, у словозмінній парадигмі іменників інтеграційно-диференційними рисами в українському діалектному просторі є наголошування окремих іменників, зокрема:

адвокат чи а^двокат, ¹алкогол' чи алко^гол', ¹ам'ін' чи а^м'ін', ¹бат'ар чи ба^т'ар, ¹бат'ко чи бат'^ко, вап'но чи ¹вапно, ¹вар'ят чи вар'^йат, ¹вел'он чи ве^л'он, ву^дела чи ву^дила 'вездечка', ¹голо^ва чи ¹голова, ¹Господ' чи Гос^под', ¹гу^цул чи гу^цул, ¹д'іра чи д'^іра, ¹доме^н чи до^мен, ¹дра^гон чи д^рагон, ¹дрова чи др^ова, ¹жайворонок чи жайво^ронок, жо^у'н'ір чи ¹жо^у'н'ір, зе^м'л'а чи ¹земл'а, зо^р'а чи ¹зор'а, інте^р'е^с чи ін^т'ере^с, кавал'ер чи ка^вал'ір, к'іно чи ¹к'іно, ко^гут чи ¹когут, ¹коле^со чи коле^со, ко^пито чи ко^пито, ¹ком^пот чи ко^м'пот, ко^ц'у^ба чи ко^ц'у^ба, ко^ч'(ер)га чи ко^ч'(ер)га, кро^пи^ва чи кро^пи^ва, ¹м'асо чи м'^асо, ¹мило чи ми^ло, мо^шонка чи мо^шонка, об^рус чи ¹обрус, па^вук чи ¹павук, ¹падло – па^дло 'мертва тварина', ¹парте^р чи пар^т'ер, пом'і^дор чи по^м'ідор, порт^фел' чи ¹порт^фел', пра^ник чи п^р'аник, пре^з'ент чи п^р'езе^нт, робі^т'ник чи ро^б'ітник, румбар^бар чи рум^б'арбар, ¹руно чи ру^но, се^р'е^да чи ¹сере^да, с^кирта чи ски^р'та, с^лина чи сли^на, сл'о^за чи сл'о^за, с^м'іт':а чи с^м'іт':а, с^пина чи спи^на, ст^р'ийна чи стр^й'йна 'дружина батькового брата', ст^р'іл'ба чи ст^р'іл'ба 'мисливська рушниця', трам^вай чи т^р'амвай, тру^на чи т^р'уна, укра^й'іне^ц' чи ук^р'айіне^ц', фар^тух чи ¹фартух, фа^сон чи ¹фасон, х^ворост чи хво^рост, це^б'ер чи ¹цебе^р, шча^вел' чи шча^в'ел'²; власних назв: Д[']н'істе^р чи Д[']н'істер, імен ¹Марія чи Ма^рія, О^лег чи ¹Оле^г, ¹Роман чи Ро^ман, Укра^й'іна чи Ук^р'айіна; таких словоформ: родового відмінка однини (с[']н'ігу чи с[']н'ігу), а також власних назв (Бог[']дана, Воло[']димира, Та[']раса чи Богда[']на, Володи[']мира, Тара[']са), давального відмінка однини (ха[']там³ чи хата[']м), знахідного відмінка однини (¹ногу, ¹руку, ¹воду чи на[']гу, ру[']ку, ва[']ду; ко[']зу чи ¹козу), місцевого відмінка однини (ї['] са[']ду чи ї['] са[']д'і); називного відмінка множини (во[']ли, воро[']ги, во[']ўки, голо[']си, до[']лота, коро[']ви, сто[']ли, ха[']ти, холо[']ди, хуст[']ки чи во[']ли, ¹вороги, ¹воўки, голо[']си, до[']лота, коро[']ви, сто[']ли, ¹хати, ¹хустки й парного іменника во[']рота чи воро[']та), родового відмінка множини (гос[']теї чи ¹гостеї, ¹гроше[']ї чи гро[']шеї, ¹коне[']ї чи ко[']неї, ха[']ті[']ю чи хат, ¹рок'і[']ю чи ро[']к'і[']ю; ви[']шен' чи ви[']ше[']н', к'і[']сток чи ¹к'істок, с[']топок чи сто[']пок), давального відмінка множини (бра[']там чи б[']ратам, ха[']там чи ¹хатам), орудного відмінка множини (гра[']бл'ами чи г[']рабл'ами, ¹дровами чи др[']овами, ¹к'ін'ми чи к'ін'ми, ха[']тами чи ¹хатами), місцевого відмінка множини (ї['] жор[']нах чи ї['] жор[']нах, на ха[']тах чи ¹хатах); наголошування іменника в словосполученні з числівниками два, три, чотири, обидва (два б[']рати чи два б[']рати).

У словотворенні префікси, суфікси можуть перетягувати наголос на себе, впливати на місце наголосу, зокрема: віддієслівні іменники

² Це, звичайно, неповний перелік іменників, які за ознакою наголошування диференціюють український діалектний простір. Одним із актуальних завдань українських діалектологів – створити кадастр таких слів та явищ, які диференціюють український діалектний континуум.

³ В ілюстраціях наводимо лише один із можливих фонетичних варіантів слова.

на -ування /-овання (муру^уван'а, пол^уван'а чи му^рован'е, пол^лован'е), -ання, -ення (копан'е, лежан'е чи копан'е, лежан'е), із суфіксами -ар-, -яр- (мул'ар **Ошибка! Источник ссылки не найден.**, пекар чи мул'ер **Ошибка! Источник ссылки не найден.**, пе^лкар), -иц- (житнище чи житнище, кладовище чи кладовище), -ик- (курн'ік чи кур'ник), -ок- (пасок чи па^сок), -ин- (городина, грабина, лішчина, родина, скотина чи городина, грабина, лішчина, родина, скотина), -иц- (роб'ітниця чи роб'ітниця), -ств- (рапство, луцтво), -ат- (лошатко чи лошатко), -ськ- (царський чи царський); префіксами ви- (випадок чи випадок), за- (забаўка чи забавка), зав'ісы чи зав'ісы, заклінка чи заклінка, заставні чи заставні 'дерев'яні віконниці', заходо чи заходо 'холодець з м'яса' засуу чи засуу), по- (подружка чи подружка, подушка чи подушка, покрішка чи покрішка), пере- (перепис чи перепис чи перепис), під- (підстаўка чи підстаўка, підшиўка чи підшиўка), роз- (розказ чи розказ, розр'із чи розр'із), при- (приїател' чи приїател') та ін.

Для прикметників акцентні типи доцільно визначати відповідно до того, яка морфема – префікс, корінь, суфікс, закінчення – є наголошеною, оскільки більшість із них є похідними, а у словозмінній парадигмі прикметники зберігають наголос вихідної форми – називного відмінка однини. Саме тому критерієм у визначенні акцентного типу прикметників є дихотомія – наголос на закінченні чи основі (вуз'кий, вох'кий, квасний, мйа'кий, ря'бий, тве^лрдиі, т'існий чи вуз'кий, вох'кий, квасний, мйа'кий, ря'бий, тве^лрдиі, т'існий), у межах основи – наголос на корені чи префіксі най- (найстаріший чи найстаріший), за- (задобрий чи задобрий), під- (підстаріший чи підстаріший) або наголос на корені чи суфіксі -еньк- (б'ілен'кий, добрен'кий, леген'кий, тонен'кий чи б'ілен'кий, добрен'кий, леген'кий, тонен'кий); -ов- (содовий чи содовий, ф'іолетовий чи ф'іолетовий), -оват- (квасковатий чи квасковатий), -івськ- (бат'кіўс'кий чи бат'кіўс'кий).

Для займенників, окрім визначення наголосу у словозміні, зокрема присвійних займенників жіночого та середнього родів однини, множини в усіх відмінкових формах (моїа, моїе, моїі чи моїа, моїе, моїі; моїейі, моїго, моїіх чи моїі, моїго, моїіх; моїїї, моїєму, моїім чи моїїї, моїєму, моїім; моїейу, моїім, моїіми чи моїейу, моїім, моїіми; (на) моїїї, моїєму, моїіх чи (на) моїїї, моїім, моїіх), форми родового відмінка однини присвійних займенників чоловічого, середнього родів (моїго чи моїго), особових займенників 1-ої та 2-ої особи однини (ме^лне чи мене, те^лбе чи тебе), зворотного займенника у формі родового та давального відмінків (се^лбе чи себе, со^лбі чи собі), вказівних займенників у формі родового, давального, місцевого відмінків однини (тоїго, тоїму, (на) тоїму чи того, тому, (на) тому), а також означальні (кожен чи кожен, самий чи самий); словотворенні, зокрема заперечних займенників (ніх'то, ні'кого, ні'кому, ні'ким, (на) ні'кому чи ніх'то, нікого, нікому, ніким, нікому), вказівних займенників

(тамтої чи там'тої). Доцільно простежити рухомість /нерухомість наголосу в прийменниково-займенникових конструкціях (ме^нне – до^нмене чи до ме^нне, те^нбе – до^нтебе чи до те^нбе, се^нбе – до^нсебе чи до се^нбе). Увага до такого явища посилена й тим, що рухомий наголос у прийменниково-займенникових конструкціях вирізняє українську мову з-поміж інших східнослов'янських мов і зближує її із сербською та хорватською; територіально-суміжні білоруська та російська мови таких переміщень наголосу не знають.

Для числівників в українському діалектному просторі релевантним є з'ясування місця наголосу в словозмінній парадигмі простого числівника один (о^дин чи й^недин, одно^го чи й^нного, одно^му чи й^нному, (на) одно^му чи (на) й^нному), порядкового числівника сороковий (соро^ковий чи^н сороковий, соро^кового чи^н сорокового, соро^ковому чи^н сороковому, соро^ковим чи^н сороковим, (й) соро^ковому чи (й) сороковому), а також складних власне кількісних числівників із другою складовою -нади^ц'ат' (оди^ннади^ц'ат' чи о^динади^ц'ат'), -дес'ат' (с'імде^нс'ат чи с'імде^нс'ат), -сто (с'імсот чи с'імсто), орудного відмінка власне кількісних числівників два, три, чотири і т. д. (дво^ма чи д^вома, тр'о^ма чи т^рима, чотир'ма чи и^тирма); збірних числівників (д^во^йе, т^ро^йе чи два^йе, три^йе), а також із суфіксом -еро (се^нмеро чи се^нмеро).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, дослідження діалектного наголошування у словозмінній парадигмі передбачає такі етапи:

1. Фіксація, спостереження над наголошуванням окресленого кола лексем у монологічному спонтанному мовленні, доповнене відповідями на запитання, а також можливе залучення інших різноаспектних діалектних джерел. Предметом аналізу можуть бути і непохідні, і похідні лексеми.

2. Визначення рухомого /нерухомого наголосу; релевантною ознакою цієї дихотомії є переміщення наголосу з одного сегмента слова на інший.

3. Акцентний тип за подібністю акцентуаційних ознак може об'єднувати граматичний клас слів із різною структурою та граматичними категоріями (напр., роду, числа, відмінка тощо), адже наголос – структурна одиниця, яка існує не ізольовано, а у зв'язках з іншими мовними субстанціями. Структурування акцентного матеріалу доцільно проводити з урахуванням співвіднесеності слів за фонетичною та морфологічною структурою.

4. Акцентний тип може об'єднувати кілька підтипів. З метою уникнення виділення великої кількості а. т. відхилення наголосу в певній відмінковій формі у виявах певного а. т. пропонуємо відносити до підтипу й оцінювати як «варіант мегаструктури».

5. Очевидним є те, що мовлення представників різних вікових груп має деякі відмінності, у чому можна вбачати і вплив літературної мови, а також окремих позалінгвальних чинників. Вікова характеристика

респондентів може бути релевантною ознакою в наголошуванні, тому в дослідженні наголосу в діалектному просторі необхідно зважати на зріз поколінь. Така інформація свідчатиме про динаміку чи статистику в наголошуванні, допоможе визначити архаїчні риси української діалектної системи.

У дослідженні діалектної акцентної системи перспективним вважаємо поєднання різних підходів – описового, ареалогічного, текстологічного, порівняльно-історичного. Саме такий підхід уможливить визначити тенденції наголошування, які функціонують в українському діалектному континуумі, простежити історію їх формування, окреслити ареалогічну характеристику акцентуаційного явища, оприявнити функції наголосу, визначити внутрішньомовні та позамовні чинники, які впливають на динамічні процеси діалектного наголошування.

Література

- Булаховський, Л. А. (1977). Вибрані праці: в 5-ти томах. К. : Наук. думка. Т. 2 Українська мова. 626 с.
- Винницький, В. М. (2002). Українська акцентна система: становлення, розвиток. Львів : Біблос, 578 с.
- Гриценко, П. Ю. (2014). Про один тип джерел сучасних діалектологічних студій. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст*. К. : Ін-т української мови НАН України. С. 145 – 154.
- Клепикова, Г. П. (1964). О характеристике системы ударения одного переходного гуцульско-покутского говора. *Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР. Славянская и балтийская акцентология*. Вып. 41. Москва : Наука. С. 40 – 54.
- Кобиринка, Г. С. (2002). Акцентуація непохідних іменників у бойківських говірках: дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. К. 259 с.
- Кобиринка, Г. С. (2020). Українське діалектне наголошування: об'єкт і прийоми пізнання. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Рута». 392 с.
- Курилович, Е. (1962). Структура морфем. *Очерки по лингвистике*. Москва : Изд-во иностранной литературы. С. 71 – 90.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2021 р.

Прийнято до друку 18.12.2021 р.

Рецензент – д. філол. наук, проф. Глуховцева К. Д.